

14 Aralık 2014

G033093 ÇOKAY, Mustafa

ABDULVAHAP KARA, *Mustafa Çokay'ın hayatı*

ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin

bağımsızlığı yolundaki mücadelesi, Mimar

Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora, 2002

21 Nisan 2016

Bayraktar, Rasim

Gökyüzü Mustafa 6033002

Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu
ve Etrafındakiler, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk
Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD], 2013, sayı:
39, s. 307-336

olarak seçildi. Rusya'nın Hive Şehri Garnizon Komutanı Mir Badal, Genç Hiveliler aleyhinde çalışmaya başladı. O, Haziran 1917'de Başbakan Mat Murat ve 17 Genç Hiveliyi hapsedirdi. Cedidçiler gizli olarak çalışmaya başladılar. Dört-Göl şehri Rusların Hive Hanlığı aleyhindeki faaliyetlerinin merkezi oldu. Yomut Türkmenleri kabilesinin başkanı Cüneyid Han 30 Eylül 1918'de Asfendiyar Han'a bir heyet gönderdi.

Han'ın kabul merasiminde Cüneyid Han'ın oğlu Asfendiyar Han'ı öldürdü. Öldürülen Han'ın kardeşi Said Abdullah "Han" olarak ilan edildi. Cüneyid Han, 21 Ekim 1918'de Sovyet Rusların askeri merkezi olan Dört-Göl şehrini kuşattı. Cüneyid Han'ın askerleri 11 gün devam eden savaştan sonra (bu savaşta Hivelilerden 1600 kişi ölmüştür) Cüneyid Han savaşı durdurdu. 28 Mart 1919'da Cüneyid Han Ruslara karşı tekrar savaş başlattı. Muharebeyi kaybetti. Cüneyid Han (Hive Hanlığı adına) ile Türkistan Sovyet Cumhuriyeti arasında 9 Nisan 1919'da barış anlaşması imzaladı. Türkistan Sovyet Cumhuriyeti, Rusya Sovyet Cumhuriyeti adına Hive halklarına kendi mükedderatlarını kendileri tayin etme hakkını tanıdı. Fakat sözkonusu anlaşma Ruslar tarafından bozuldu. Sovyet Rus Ordusu birlikleri 25 Aralık 1919'da Hive Hanlığı'na karşı askeri bir harekate başladılar. Hive şehri, 25 Ocak 1920'de işgal edildi. 1 Şubat 1920'de Hive Hanlığına son verildi. 30 Nisan 1920'de Hiva Hanlığının toprakları Harezim Halk Cumhuriyeti olarak ilan edildi. Moskovanın, bu cumhuriyet aleyhindeki faaliyetleri sonucu 1924'te Harezim Halk cumhuriyetinin varlığına son verildi. Harezim Cumhuriyetinin toprakları ve halkı Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında paylaşıldı.

Sovyet Rusya Emperyalizminin tecavüzü sonucunda 325 yıl (1599-1924) varlığını sürdüren Buhara Devleti ve 302 yıllık (1622-1924) Harzem Devleti yok edildi.

Tabiidir ki, Türkistanın Çarizm devrinden Komünizm hakimiyetine alınma tarihi böyle kısa bir makaleyle tasvir edilemeyecek kadar geniş bir süreçtir. Bu konuda daha yıllar boyunca ciddi araştırmalara ihtiyaç vardır.

Hazırlayan Timur Kocaoğlu

Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve

İhtilaller: 1900-1924, Haarlem-2001,

s. 191-226.

DN: 120120

Muhtariyet'ten Muhacerete Türkistan Davası: Mustafa Çokay

Darhan Hıdıraliyev*
Almatı - İstanbul

I. Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Tarihin karışık dönemlerinde yaşamış, zor şartlar altında mücadele vermiş siyaset ve eylem adamının düşünce yapısını tespit etmek ve onu sistematik kalıplara sokarak değerlendirmek oldukça zor bir iştir.

Mustafa Çokay,¹ 7 Ocak 1891 tarihinde² Kazak Türklerinin Orta Cüz'üne mensup Kıpçak boyunun Toru(Toraygır) kabilesinin Şaştı dalının Boşay neslinin Canay kolundan³, Torgayoğlu Şoqay'ın ailesinde, Ak mescit (şimdiki Kazakistan'ın Kızıl orda) şehrinde dünyaya gelmiştir.⁴

1902 yılında Taşkent'e gelerek Rus Gimnazıyumu'na yatılı olarak kaydoldu ve 1910'da okulu birincilikle bitirdi.⁵ Türkistan Genel Valisi'nin tercümanlık teklifini reddeden Mustafa Çokay, Çarlık yönetimin tehditleri karşısında burs alma hakkından vazgeçmiş ve kendi parasıyla Petersburg

* Darhan Hıdıraliyev (Master), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde doktora yapıyor.

¹ Kazakça telaffuzu "Şoqay". Ancak, Mustafa Çokay'ın kendisi Türk, Rus ve Batı dillerinde yayımlanmış olduğu eserlerine Çokay, Çokayoğlu ve Çokaev şeklinde imza attığı için biz en çok kullandığı Çokay'ı tercih ettik.

² Eski takvime göre 25 Aralık 1890.

³ Mustafa Çokay'ın bazı yazılarında müstear ad olarak kullandığı Canay, Mustafa Beyin 6 kuşaktan dedesidir. Bkz: Çokayoğlu Mustafa, "Qazaq Urugları Haqqında", *Yaş Türkistan*, S:35, Oktavir 1932, s.21.

⁴ Mustafa Şoqay, Mariya Şoqay, *Estelikter*, İstanbul 1997,s.86 (Bundan sonra M.Y.Şoqay, Estelikter, şeklinde olacaktır); H. Oraltay, *Alaş Türkistan Türklerinin Milli Parolası*, İstanbul 1973, s.75.

⁵ Mariya Şoqay, *Estelikter*,s.97-8.

MADDE 100 İZLENİMLERDEN 3 TEMMUZ 2002
SONRA GELİR DOKÜMAN

24/5/19

03 Mart 2019

Çokay, Mustafa

6033093

BİR VATANDAN BİR VATANA

Rusya Müslümanlarından Türk İlim, Fikir
ve Siyaset Hayatına Katkıda Bulunanlar

Ömer Özcan

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	271919
Tas. No:	847

İstanbul

DERGÂH

2018

MUSTAFA ÇOKAYOĞLU HAKKINDA BİR MEKTUP VE EL YAZMASI DEFTERİ

Rusya'da 1917 ihtilalinin sağladığı ortamdan faydalanılarak birçoğu hazırlıksız olarak kurulan Türk cumhuriyetleri Bolşeviklerin güçlenmesi ile kısa sürede ortadan kaldırıldı. Bu faaliyetle re rehberlik edenler yurt dışına çıkmak mecburiyetinde kaldılar.

Muhacir politikacıların çoğunluğu Paris ve Berlin'de kümeleniler. Türk önderlerin büyük kısmı İstanbul'da toplandılar. Sonraları kimi kendi isteği ile, kimi Rusya'nın baskısı üzerine uygun çalışma ortamı kalmadığından Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Hokand Muhtariyet Hükümeti'nin yenilip dağılması üzerine reisi Mustafa Çokayoğlu¹ Taşkent'te gizlendi. Gürcistan, Türkiye üzerinden Avrupa'ya ge-

1 Kazakistan'ın Akmescit (Kızılordu) şehrinde 25 Aralık 1890'da doğmuştur. Dedeleri göçebe idiler. Okula Akmescit'te başlamış, yaşça büyük olduğundan imtihanla 1902'de Taşkent gimnazyumuna gitmiştir. Cemiyet çalışmalarına lise öğrencisi iken tercümanlık yaparak başlamıştır. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne yazıldı. 1917'de burayı bitirdi. Öğrencilik yıllarında ve sonrasında yaptığı siyasi faaliyetinde hiçbir partiye mensup değildi; demokrat, Türkistan milliyetçisi idi. 1914 savaşı sırasında Rus Duma'sına kâtip sıfatıyla girdi. Devlet Duması Müslüman Fraksiyonu kâtibi oldu. 1917 İnkılabı'na kadar görevine devam etti. 1917 Ekim ayında başkanlığında, Türkistanlıların olağanüstü kongresi toplandı. IV. Milli Kurultay'a başkanlık etti. Burada Hokand'da Türkistan Muhtariyeti ilan edildi. Kurulan hükümette önce

516-523